

*Качемцева Любов Володимирівна, кандидат архітектури, доцент,
Гелла Олена Іванівна, кандидат архітектури, доцент,
кафедра основ архітектури
Харківського національного університету будівництва та архітектури*

ПРОЕКТИ ПЕРЕПЛАНУВАННЯ МІСТ СЛОБОЖАНЩИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХVІІІ СТ. – МІСТОБУДІВНІ МАТРИЦІ АБСОЛЮТИЗМУ

У ХVІІ ст. в Європі постала необхідність організації містобудівної справи на основі його державної централізації. Папство і французький абсолютизм, найбільш розвинений і організований в Європі, на той час могли ставити та практично розв'язувати великі проблеми архітектури міста.

Містобудівники Риму ХVІІ століття в реальних умовах сформованого великого міста практично розробляли принципи його архітектурної організації на нових засадах, як репрезентативного цілого. Єдність міста будувалася на його виразному розкритті в часі й русі по з'єднаних в систему його головним планувальним осям.

Нове в містобудуванні Парижу формувалося в процесі підпорядкування його містобудівної структури, що стихійно склалася, іншому репрезентативному чиннику: створювався Версаль – грандіозний палацово-парковий комплекс, новий центр абсолютистської влади. Версаль визначив планувальну схему зв'язку палацового комплексу з містом, на основі якої склався тип регулярної симетрично-осьової планувальної системи європейського міста епохи абсолютизму.

Друге основне завдання французьких містобудівників – широке будівництво військових фортець, і в цьому досягнення французької фортифікаційної науки були визнані зразковими.

Рим і Париж у ХVІІ та у ХVІІІ столітті – головні центри формування художніх систем бароко і класицизму – двох стилів, що паралельно розвивалися. В рамках кожного зі стилів на основі осмислення міста як єдиного архітектурного твору, склалися дві містобудівні моделі, які стали надбанням теорії та практики архітектури, містобудівними орієнтирами.

У другій половині ХVІІІ ст. в Російській імперії розгорнулися небувалі за масштабами роботи з будівництва нових і капітальної реконструкції старих міст на основі принципів регулярності. В цій роботі зодчі спиралися на досягнення європейського містобудівництва, зокрема італійського та французького.

Харків один з перших на території Російської імперії отримав проект регулярного планування. Його виконали в 1767 році в під

керівництвом архітектора Андрія Квасова і затвердили 15 січня 1768 року [1]. Проектом пропонувалося все місто, не дивлячись на його складний рельєф і розміщення на перетині доріг, розпланувати згідно з (прямокутно-сітчастою) системи. На практиці реалізовувати його виявилось важко, хоча губерньська адміністрація намагалася втілити урядові накреслення в життя. Застосувати матеріали цього плану вдалося лише частково при реконструкції ділянки забудови колишньої фортеці. У меридіанному напрямку територію фортеці мала перетнути пряма вулиця, вздовж якої незабаром були побудовані присутні місця, готельний двір, будинок губернатора, будинок намісника.

20 квітня 1786 р. було затверджено новий план Харкова [2, с. 45-46], відповідно до якого місто мало залишитися відносно компактним, але малюнок його вулиць змінювався, хоча і не втрачав геометричної чіткості. Центральне положення зберігала розташована на височині фортеця, з регулярною сіткою кварталів і оборонними валами та ровами зі зниженого боку. Уздовж них пропонувалося широка еспланада, завдяки чому з часом стало можливо сформувати кільця площ громадського центру міста. Проектувальникам не вдалося уникнути схематизму в плануванні решти території міста. Центр оточували механічні сітки кварталів. У зображенні топографічної ситуації були допущені помилки.

Не дивлячись на те, що проект 1786 р. було затверджено Катериною II, він виявився не придатний для реалізації, через нехтування реальною містобудівною ситуацією та необхідність занадто великого знесення наявних будівель. І вже в наступному 1787 року в «Атласі Харківського намісництва», який підготували місцеві фахівці, був пред'явлений інший план [1]. Автор цього проекту – губерньський архітектор П. Ярославський. «План губерньському місту Харкову з приміськими слободами» 1787 р. [6] ділив місто на три частини: Місто (фортеця і передмістя, що примикає до неї), Залопанська і Захарківська частини. Місто розвивалося переважно на захід і схід. На сході його обмежувала Кінна площа, на заході – архієрейська левада (район сучасної Привокзальної площі). У центрі, на місці колишньої дерев'яної фортеці, розміщувалася група адмінспоруд і церков, оточена кільцем площ [5, с. 335]. Основними композиційно-планувальними осями, які виходили з центрального ядра, були: вулиця Сумська, спрямована на північ, Катеринославська (нині Полтавський шлях), спрямована на захід і Московська (нині Московський проспект), орієнтована на схід. Послідовне концентричне переміщення лінії фортечних укріплень зумовило формування радіально-кільцевої структури вулиць історичного центру міста. Виділялися три кільця вулиць, розташовані

між річками Лопань і Харків. Планування районів Залопані і Захарківья принципово різне. Район Залопані, композиційно-планувальною віссю якого є Катеринославська вулиця, розпланований як прямокутна сітка вулиць. Район Захарківья, розташований уздовж Московської вулиці, являв собою шість кварталів всередині лінії міських укріплень. При цьому структура вулиць Захарківської слободи, що склалася на той час, була збережена.

Згідно з новим планом 1786 р. [3, с. 37] повітового міста Охтирка стара забудова всередині фортечних стін необхідно було повністю знести. Колишня фортеця перетворювалася в громадський центр міста, де намічалася розбивка восьми кварталів чіткої геометричної форми та будівництво типового комплексу, що включав присутні місця, будинок городничого, приміщення поліції, магазини, гостинний двір. Від фортеці в усі сторони мали пролягти нові магістралі. У правобережній частині міста передбачалося створення ще одного центру, на який орієнтувалися б радіальні вулиці району. Частина вулиць, що йдуть від периферії до центру та основних містобудівних доміант (церквам) мали переломи, що урізноманітнювало ракурси їх сприйняття і розкриття [3, с.37]. План ігнорував значну частину забудованої території між озерами, і схема міста виглядала майже круглої. Проект ставив новий, регулярний напрямок розвитку і реконструкції міста. В ньому не було прямих цитат відомих схем й форм, а творче використані принципи планування, що розроблені в рамках двох стилістичних систем – бароко і класицизму [4 с. 72-73].

У 1786 був затверджений проект перепланування Лебедина [7, с. 91]. Проект відрізнявся геометричністю, не брав до уваги, планування, що історично склалося. Кwartали всередині фортеці набували квадратну і прямокутну форму. Вулиці міста випростувались і орієнтувалися на колишню фортецю. Лебедин набував овального в плані накреслення з єдиним геометричним центром. Проектні розробки в більшій частині залишилися не реалізованими.

За новим планом міста Сум 1786 року територія колишньої фортеці отримувала регулярне планування [7, с. 92]. Від цього ядра променями розходилися вулиці на південь і на захід. Віялоподібні системи радіальних вулиць в Центральному та Засумському районі перетиналися поперечними прямими вулицями, які тягнулися до Сумки, що розділяла їх, а потім візуально через річку, під кутом зістикувувалися. Передбачався тільки один міст – в районі нинішньої Червоної площі, яка, згідно з планом, утворювалася у південній межі фортеці та відкривалася як в сторону Псла, так й в бік Сумки. Північний район передбачалося реконструювати шляхом утворення двох вулиць,

що йдуть з півдня на північ. Запропонована проектом планувальна ідея Центрального та Засумського району була реалізована надалі, однак стикування районів поперечними вулицями не відбулося.

За проектами 1786 плани Недригайлова і Миропілля повинні були набути віяловий характер. Ясні геометричні обриси отримав план Золочева, вписаний в правильний прямокутник з аналогічною за формою центральною площею, до якої сходилися вулиці міста. Майже ідеальним у своїй геометричній побудові повинен був стати розташований на березі річки Мерло Богодухів. Квартали на місці колишньої фортеці перетворювалися в громадський центр. Місто отримувало п'ятикутний периметр. Для інших міст Харківського намісництва використовувалася прямокутно-сітчасте планування, іноді з діагональними зв'язками. При цьому деякі з них зберігали компактну структуру, а їх центри зміщувалися до річок, на яких вони розташовувалися – Білопілля, Валки, Вовчанськ. Інші через географічні умови та особливості попереднього етапу розвитку зберігали лінійний характер – Краснокутськ та Ізюм. В основу планів Ізюма і Змієва покладені комбінації з декількох сіток. Куп'янськ за проектом 1786 року набував дисперсну структуру плану [7, с. 92].

З різних причин проектні розробки кінця XVIII ст. на території Слобожанщини не були реалізовані у всій повноті. Фрагменти регулярного планування центральних частин, що збереглися в сучасних планах слобожанських міст, – це сліди містобудівних матриць, що сформувалися в під впливом художніх систем бароко і класицизму, та стали на нашій території інструментом для реалізації вольового аспекту абсолютизму у перетворенні традиційного історичного міста відповідно новим європейським естетичним стандартам.

Список використаних джерел та літератури:

1. Атлас Харьковского наместничества 1787 г. с топографическим описанием. – Харьков, 1902. – 7 с. + 32 карты + 1 табл.

2. Багалея Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год): Историческая монография в двух томах. – Харьков: Изд. Харьков. гор. обществ. управл., 1905. – Т. 1. – 568 с.

3. Качемцева Л.В. Влияние градостроительных стереотипов на перепланировку слобожанских городов в конце XVIII века // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. – Харків: ХДАДМ, 1998. – Вип. 1. – С. 37-40.

4. Качемцева Л.В. Профессиональная деятельность архитекторов в городе Ахтырка Харьковской губернии во второй половине XVIII века //

Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. – Харків: ХДАДМ, 2005. – Вип. 4, 5. – С. 72-73.

5. Новгородов В.Е. Центр Харькова. Период классицизма // Архитектурное наследство. – М.: Стройиздат, 1995. – № 38. – С. 333-339.

6. Описи Харківського Намісництва кінця XVIII ст.. – К.: Наукова думка, 1991. – 222 с.

7. Тимофієнко В. Визначення національних рис містобудування України доби класицизму // Архітектурна спадщина України.: Проблеми стильового розвитку архітектури України. – К.: Українознавство, 1997. – Вип. 4. – С. 86-101.

*Ковтун Олена Миколаївна, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального та адміністративного права,
Академія адвокатури України, м. Київ*

ДЕЯКІ ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ПРОСТОРОВОГО ПЛАНУВАННЯ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ УКРАЇНИ

Планування використання та охорони земель в Україні є складним інститутом земельного права та важливою функцією державного управління у галузі земельних відносин. Формами такого планування є прогнозування, програмування використання та охорони земель та планування територій (просторове планування), від ефективності та раціональності якого залежить сталий розвиток населених пунктів. Важливим та прогресивним видом просторового планування є зонування земель.

Правові проблеми просторового планування досліджено у працях провідних вітчизняних та зарубіжних вчених-правознавців, зокрема В. І. Андрейцева, Г. І. Балюк, А. Г. Бобкової, Ю. О. Вовка, А. П. Гетьмана, С. В. Єлькіна, В. М. Єрмоленка, О. І. Заєць, Є. О. Іванової, І. В. Ігнатенко, Н. Л. Ільїної, Н. В. Ільків, І. І. Каракаша, Т. О. Коваленко, П. Ф. Кулинич, Н. Р. Малишевої, Є. А. Марахіна, Р. І. Марусенка, А. М. Мірошниченко, В. Л. Мунтяна, В. В. Носіка, В. М. Правдюка, А. І. Ріпенка, Є. А. Самойленко, В. І. Семчика, Ю. С. Шемшученка, М. В. Шульги, В. З. Янчука та ін. Проте спеціальне комплексне наукове дослідження правових проблем просторового планування у межах населених пунктів у вітчизняній юридичній науці відсутнє.

Основу законодавчого регулювання здійснення просторового планування населених пунктів становлять: Конституція України від 28